

Lea és Rákel ... A jövődömondó asszonyra azt mondják DEBORZAs, azért az ő neve *Debora* ... Csak e néhány példából is megítélheti a szakértő világ, mily eredménnyel sikerültek eddigi buvárlataim az összehasonlító nyelvészet *katakombáiban* (a mik szintén nem jelentenek mást, mint *Kata konyháit*) s mit lehet még tőlem e téren reményleni? ha illő pártolásra és hálás elismerésre találok." (Üstökös, 1859. január 9.)

E néhány kiragadott példából kiderül, hogy Jókai játéka mindig egy eredeti, idegen és egy magyar szóalak hangzásbeli hasonlóságára épül, ahol az idegen nyelvű alakból kiindulva teremt egy értelmes jelentéssel bíró magyar szót, illetve szókapcsolatot akár a szórendi szabályok és a szóhatárok rovására. *Kincső* nevünk is éppen egy ilyen "összehasonlító nyelvészeti küzdemény".

Összefoglalásképpen leszögezhetjük, hogy az eddigi kutatások csak részben határozták meg *Kincső* nevünk eredetét. Azokat az információkat, melyeket dolgozatom most ismertet, az eddigi feltehetően azért nem tartalmazzák, mert a regény kritikai kiadása, mely sok fontos adatot tár fel, csak 1981-ben jelent meg.

VÁRNAI ZSUZSA

Írói névadás Tamási Áron novelláiban (1936–1957)

Tamási Áron 47 novelláját vizsgáltam, amelyeket *Angyalok éneke* (1936–45) és *Harmat és vér* (1945–57) címen adott közre. A novelláknak szinte kivétel nélkül a székely falu a természetes közege, szereplői is innen kerülnek ki, hordozva a jellegzetes névhasználati formákat. Egy-egy novellának csak néhány megnevezett szereplője van, s valamivel nagyobb a névvel meg nem nevezettek száma, s ez gazdag névhelyettesítést eredményez. Összesen 121 nevet tartalmaznak a novellák, ennek 78 %-a férfi név (96), 22 %-a a női (25), arányuk tehát 3,5:1. Ez az arány igen közel áll Tamási 1922–36 között írt novelláinak névarányához, amely 4:1.

A novellák névvel megnevezett szereplőinek száma 0–9 között van. Nincs megnevezett szereplője *A hazug sünn*, *Egy légy és az Öreg fiú*, *December c.* novellának, tíznek pedig egyetlen nevesített szereplője van. Legjellemzőbb a 3–4 nevet tartalmazó novella, a kilenc egyszer fordul elő.

A nevek első említésben a legváltozatosabb módon fordulnak elő, amelyet azonban terjedelmi okokból nincs módomban bemutatni. Előfordulnak bemutatkozásban, szólító- vagy említőnévként, szöveg közben írói megnevezésben. Változatosságot mutat a nevek alakja is: az egyszer előforduló nevet a továbbiakban kiegészítővel használja az író, a kételemű névből elhagyja az egyiket, névhelyettesítőt használ. Az adattárban a név első előfordulását vettem alapul, az elemzés során felhasználtam a névvariációkat is. Néhány példa a változatosságra:

Zádog Márton, az öreg nyugdíjas; Zádog tanító úr; Zádog; öreg Zádog; Zádog úr; az öreg.

Kádár Kelemen; Kelemen gazda; Kelemen; az öreg.

Fütyögi Fülöp; Fütyögi; Fütyi bácsi; az öreg.

Hadnagy Lőrinc; Lőrinc bácsi; az öreg; a vénember.

Tudós Csóka; a tudós főnök; a genfi főnök; genfi gazda.

Magos Ambrus; Ambrus gazda; Ambrus atya.

Földrajzi nevek

Mint Tamási Áron legtöbb írásának, e novelláknak is szinte kizárólagos színhelye a Székelyföld. Ez annyira természetes közege az írónak, hogy ritkán nevezi meg a történet színhelyét, inkább *n é v h e l y e t t e s í t ő v e l* utal rá; *az egyik faluban; a faluban* (5-ször); *otthon, a faluban; nálunk; vidéki város; a székely faluban; ebben a kicsi faluban; székely város; falun; falusi utcán; otthon voltam a faluban*. Mindössze két novellában nevezi meg a falut: "Egy időben sokat járogattam egy *Sántamalom* nevű faluban." (Fekete Sáfrán.) "Aki *duglódi*, már azt is elfelejti lassanként, hogy miképpen fut a ló." (Piros alma.)

Az előforduló földrajzi nevek szinte kizárólag *v a l ó s á g o s a k*, és leggyakrabban utalásszerűen, párbeszédekben fordulnak elő, nem a történet valóságos helyszínéeként.

Az előforduló földrajzi nevek *m e g o s z l á s a*:

- *t á j e g y s é g e k, o r s z á g o k*: *Amerika, Angolország, Franciaország, Gallipoli, Háromszék, Havasalföld, Udvarhelyszék.*

- *h e l y s é g n e v e k*: *Atyha, Bukarest, Brassó, Drinápoly, Danzig, Duglód, Dés, Diafalva, Farkaslaka, Jenikő, Konstancinápoly, Kolozsvár, Lokod, Munkács, Sopron, Szeben és Zágon.*

- *v í z n e v e k*: *Duna, Küüllő.*

- *h a t á r r é s z e k*: *Szélbúvás, Tilalmas.*

Témájánál fogva sajátos a *Megváltás* című novella, amely Jézus születését beszéli el, s helynevei ezáltal a *b i b l i a i* nevek: *Betlehem, Holt-tenger, Jordán, Júdea, Kánaán.*

Személynevek

Tamási novelláinak szereplői társadalmi szempontból homogének, a székely falu mindennapi alakjai. Ennek következtében a nevek is átlagos falusi neveknek minősíthetők, noha a tudatos írói névadás több esetben kimutatható. A név és szereplő kapcsolatára több ízben is utal az író, ezekre a beszélő neveknél térek ki. Itt az ellenkezőjére utalnék, amikor a név valamely tulajdonságot sugallna, de az író elhárítja ezt. "*Keserű Máttyás* falusi asztalos volt. ...hiába hívták *Keserűnek*, mert vidám volt a maga különös módján" (*Keserű Máttyás*). *Páva János*: "A neve igen, maga azonban nem vala *páva*, mert a sánta lábával nagyokat büllent a rongyos nadrágban."

Beszélő nevek

Ez a névtípus Tamási korábbi novelláiból szinte teljesen hiányzik. Ezekben a novellákban azonban már jelentős számban fordulnak elő. Az írói tudatosságra utal az is, hogy a nevek magyarozatára vagy indítékára maga az író utal.

J e l z ő i szerepűek a név előtt:

Egyenes Tóbiás: anyja megeskette, hogy minden körülmények között igazat mond.

Fekete Sáfrán: "cigányságából kifolyólag Fekete Sáfránnak nevezte el a nép."

Gazdag Sáfrán: jótette jutalmául sok pénzt kapott, s gazdaggá lett.

Hítnök Árpád: elsőnek hozza a béke hírért a városból a faluba.

Hasznos Rozália: gondolatban így nevezi készítője a szekeret.

Tudós Csóka: "Szinte a ragasztott nevét is kiejtette a száján, pedig ez a név utolsó szónak sem lett volna jó, nemhogy elsőnek. Mert Tudós Csókának hívták."

T á r g y i k a p c s o l a t r a utalók:

Bakator: minden este a kocsmában ült, s a bort nagyon szerette.

Borostyán nagysága: háza előtt óriási borostyánfa állt.

Rózsafa néni: a virágot nagyon szerette.

E g y é b :

Gyalog mester: egyszerű iparos mester

Kuvik: "olyan lapos pillantású a szeme, mint a bagolynek."

Los bácsi: hadarva ejtette a nevét: Lajos – így lett Los.

Több név együttesen alkot beszélő nevet a Tél a völgyben c. novellában. Három férfialakjának egyaránt *Lázár* az utóneve, amely önkéntelenül a bibliai szegény Lázárt juttatja eszünkbe, másrészt egymásra utaltságukat fejezi ki családnevük együttese: *Fejér Lázár, Piros Lázár, Zöld Lázár* neve nyilvánvalóan a magyar nemzeti színeket szimbolizálja, s egyben összetartozásuk kifejezője.

Sajátos írói játék a nevekkal a Rózsafa néni c. novella, amelyben a címszereplőhöz hasonlóan szinte minden név kapcsolatos a virágokkal. *Rózsa Virág Mihály*-hoz megy feleségül, első leányuk a *Rózsa*, második az *Ibolya*, fiuk a *Jácint* nevet kapja. A nagyobbik leány férje *Akác*, a kisebbiké *Borostyán Géza*.

Ehhez hasonló a Virágos veszedelem c. novella, amelyben egyrészt virágot visel minden szereplő, másrészt nevük is virágokkal kapcsolatos. Ágoston *Ibolya*-val ismerkedik meg a bálban, a kocsmáros *Rezeda*, a nagysága *Borostyán*, a jegyző *Akác*, a román írnok *Trandafir*, "magyarul olyan, mint akit *Rózsának* hívnak."

Nemcsak jelentéstani kapcsolat lehet név és viselője között, hanem a név a l a k j a is utalhat erre. A Pásztorok ivadékában szerepel *Gyurkagyörgy*, aki "...csak akkora volt, hogy harmadrésze egy termetes embernek. A melle is szépen domborodott, és bajusza is elegendő volt, bár gyér szakállú egy kicsit." A furcsa kettős névalak azt érzékelteti, hogy Gyurkából nem vált viselője igazán Györggyé.

Témájánál fogva sajátos a Megváltás c. novella, amely Jézus születését beszéli el. Szereplői *Furifángosz, Páriás* és *Hóreb*. E bibliainak hangzó nevekből kettőt beszélőnek is minősíthetünk. A gazdag *Furifángosz* (Furfangos) úgy ajándékozza pásztorainak a birkanyáját, hogy közben alkuja szerint megtartja magának tejüket, húsukat és gyapjukat. S'ezt *Páriás* (Pária) elfogadja.

Névhelyettesítők

A megnevezett szereplők mellett fontos szerepük van a névvel nem jelölteknek is, akikre névhelyettesítőkkel utal az író. De gyakran így említi Tamási a névvel már jelölt szereplőt is, s ezzel a névhelyettesítők gazdag rendszerét alkotja meg, amellyel többletinformációval szolgál szereplőiről. Ezekből rajzolódik ki a székely falu és kisváros társadalma, szereplőinek egy-egy fontos tulajdonsága. A névhelyettesítők funkcionálisan az alábbiak szerint kategorizálhatók.

1. Foglalkozásra, tisztségre utaló:

a munkás, a szakács, fiatal írnok, a hivatalnok, a jegyző, tanár úr, a korcsmáros, tudós csizmadia, az új tanító, öreg pásztor, az asztalos, halottas huszár, a vasutas, a kocsis, a fiákeres, a kovács, a mester, a segéd, az orvos, a borbély, a községi bíró, a gyűlésbíró, a pék, az asztalosné, elnök úr, a násznagy, a térítő, a bíró.

2. Nemre és korra utaló:

az asszony, a legény, az öreg, a vénasszony, fiatal cigánylegény, a fiú, öregebb rendű ember, vénember, az öreg nyugdíjas, a fiatalasszony, az öcsém, a bátyó, az öregasszony, menyé asszony.

Feltűnően gyakran használja Tamási "az öreg" névhelyettesítőt, amellyel nem pusztán az életkorra utal, hanem egyben a korról járó bölcsességre, amint ez a novellák tartalmából egyértelműen megállapítható.

3. Társadalmi helyzetre utaló:

az uraság, a gazdám, szegény pap, a tanácsos, a gazdag leány, úrfurma ember, a nagy gazda, a gazda, kicsi szolga, a tekintetes úr, nyakkendő bajusztalan úrfurma.

4. Tulajdonságot kifejező:

szamaras fickó, becsületes szegény asszony, a bőrkabátos, a szekeres, a gyér bajuszú, a szakállas, vén szakállas, a fekete ruhás ember, a nagybajuszú ember, a legényes öreg, a babonás vénasszony, a genfi főnök, megbugyutult katona.

5. Valahová tartozást jelentő:

a cigánylegény, vén székely, román legény, a román, a székely asszony.

Névkiegészítők

A névhelyettesítőkhöz hasonlóan Tamási szívesen használ névkiegészítőket is, amelyekkel kifejezi szereplői társadalmi hovatartozását, nemét és korát, rokonsági viszonyait. Az így létrejött név alakja is hangulatteremtő erejű lehet aszerint, hogy milyen névelemmel kapcsolja egybe a kiegészítőt.

— Családnév + kiegészítő; ez a típus hivatalosnak hat, utal viselője fontosságára: *Borostyán úr, Borostyán nagysága, Hujki uraság, Gyalog mester, Lantos tímár, Keserű mester, Szeder segéd, Küllü gazda, Balogh úr, Czumbel úr, Kapdoska úr, Simó bácsi, Moha bácsi.*

— Keresznév + kiegészítő; hangulatilag közvetlenséget, de egyben tiszteletet is kifejez:

Férfi: *Gáspár öcsém, Márton gazda, Tamás bátyó, Anti bácsi, Mihály bácsi, János úr, Sámson bácsi, Barabás bácsi, Márton gazda, Ambrus gazda, János kovács, Ambrus atya, Jakab mester;*

Női: *Anna nénéd, Illa néni, Lidi asszony, Amália néni, Regina nénéd, Rózsa asszony.*

- Értelmező jelző; sajátos hangulatot kelt, emlékeztet az állandó jelzőkre: *Anna, a fiatal menyecske; Borostyán úr, a kárbeclő hivatalnok; Ágnes, a háziasszony; Gyula, a kisebbik gyermek; Márton, az öreg; Moha, a vén pásztor.*

- Egyéb: *kicsi Ambrus, öreg Sükei, öreg Ehedí Ambrus.*

Egyelemű nevek

1. Keresztnevek:

a) Férfi: *Ágoston, Albert, Árpád, Demeter, Dónát, Farkas, Fülöp, Gábor, Gáspár, Gergely, Gyula, Jácint, János, Kálmán, Kelemen, Lőrinc, Márton, Mihály, Samu, Tamás.* Feltűnő, hogy becézett formában csak a *Gyurka, Mihályka, Zsiga* fordul elő.

b) Női: *Ágnes, Amália, Anna, Borbála, Etelka, Ibolya, Rózsa.* Becézett: *Aniska, Boriska, Lidi.*

2. Családnevek:

Csak férfi nevek: *Akác, Daróczi, Kuvik, Rezeda, Sükei, Szerencsés.*

Kételemű nevek

Egyik leggyakoribb névforma Tamási novelláiban, különösen a férfiak megnevezésére. Feltűnő, hogy a keresztneveket ritkán használja becézett formában.

1. Családnév + keresztnév:

a) Férfi: *Berze Jakab, Btró Mihály, Borostyán Géza, Csergő Mihály, Dulló Ignác, Ehedí Ambrus, Ehedí Gáspár, Fejér Lázár, Főrika Máté, Fődeles Ignác, Fűtyögi Fülöp, Hadnagy Lőrinc, Jakab Jakab, Kádár Kelemen, Kapdoska János, Keserű Mátyás, Magos Ambrus, Magyar Sámson, Nagy Márton, Nagy Mihály, Nyárádi Samu, Orbán Vilmos, Páva János, Piros Lázár, Szász Gyula, Szász Menyhért, Szeder Károly, Széllyes Mátyás, Virág Lajos, Virág Mihály, Zádor Márton, Zöld Lázár.*

b) Női: *Hasznos Rozália, Szabó Márta, Szabó Vilma, Szász Ibolya.*

2. Családnév + becézett név:

a) Férfi: *Gagy Zsiga, Külü Benke, Páll Mózsa.*

b) Női: -

VARSÁNYI GYÖRGY

Névtanos szemmel a közsavak egy csoportjáról

A becézőnévként használt közsavakat HAJDÚ MIHÁLY elemezte és rendszerezte Magyar becézőnevek 1770–1970. című művének (Bp., 1974) XI. fejezetében. Közleményemben egy keresztnévi eredetű közsónak és szócsaládjának jelentéstani bemutatására teszek kísérletet.

Huszdik századi nyelvjárási enciklopédiánkban, az Új Magyar Tájszótár cédulaanyagában ezerkétszáz olyan tájszót olvashatunk, mely témánkba illik. Szófaji